

ХЈУМ

Кант је истакао значај Хјумове филозофије, својом познатом изјавом да га је Хјум тргао из догматског дремежа. Он га схвата као изразитог скептика. То мишљење ће дуго преовлађивати. Ипак, Хјум се пред крај живота одрекао *Расправе о људској природи*, тако да је у први план дошла књига *Истраживање о људском разуму*, па се Хјум може третирати као умерени скептик.

Предмет филозофије по Хјуму јесте човек, а исправна метода проучавања човека може бити само емпиријска. Резултат таквог становишта је негација апстрактног схватања човека као превасходно рационалног бића.

Хјум сматра да постоји релативно константна људска природа. Уверен је у подударност принципа људске природе са општим принципима природе. На питање шта је човек не може се одговорити априористичком спекулативном конструкцијом, него само на основу искуственог проучавања.

Критикујући теорију урођених идеја и доказујући да је искуство извор свих елемената нашег знања, Лок није хтео да порекне улогу разума у сазнању, већ само да разбије илузорну представу о разуму као пауку који сам из себе испреда све знање. Хјум следи Шафтсеберија и Хачисона, који су тврдили да разум није врховни судија у естетској и моралној сфери. Корак даље који чини Хјум је његов став да разум то не може бити ни у теоријској филозофији: „Разум јест и треба само да буде роб страсти и не може полагати право ни на какав други посао него да им служи и да им се покорава.“

Анализу сазнајног проблема Хјум почиње, као и Лок, анализом основних елемената свести. Све садржаје свести Хјум такође изводи из искуства. Попут емпириста Лока и Берклија, Хјум сматра да се сва стваралачка моћ духа своди на способност „спајања, премештања, додавања или одузимања материјала који дају чула и искуство“.

Подсетимо да је, по Локу, идеја назив за „све што дух опажа у себи или што је непосредни предмет опажања, мисли и разума“. Код Хјума долази до промене терминологије. Уместо о идејама он говори о опажајима (перцепцијама). Перцепције укључују сензације, страсти и емоције. Хјум опажаје дели на утиске (импресије) и идеје (представе). Између утисака и идеја не постоји квалитативна већ само квантитативна разлика. Импресије су јаче и живље од идеја, јер су утисци све наши

осети, страсти и емоције, како се први пут јављају у души, док су идеје само њихове бледе сенке у мишљењу и расуђивању. Утисци временски претходе идејама.

Утисци сензације су утисци који се добијају путем чула, одликује их непосредност, непознат нам је у строго теоријском смислу њихов узрок. Утисци рефлексије се добијају самопосматрањем оног шта се одвоја у нашој свести (нпр. осећање туге, осећај бола). Свакој једноставној идеји одговара једноставна импресија (опажај неке црвене мрље јесте прост утисак, а њена слика у памћењу јесте проста идеја), али код комплексних идеја не постоји увек тачна кореспонденција. Док сложена идеја Јерусалима, која се налази у нашем сећању, настала на основу наше посете том граду, углавном одговара сложеном утиску који смо о њему имали, сложена идеја небеског Јерусалима је плод наше имагинације и не одговара неком сложеном утиску.

Хјум нуди следеће методско упутство за испитивање наших недовољно јасних идеја: ако желимо размотрити неку идеју, морамо погледати импресију из које је она изведена. Немогућност да се пронађе импресија од које потиче тобожња идеја показује да је та идеја заправо празна реч, да је у питању производ маште.

Хјум разликује природне (сличност, временско-просторни додир и узрочна повезаност) од филозофских (повезивање две идеје у машти) релација.

Он разликује две врсте сазнања: односи идеја (аналитички судови) и чињенице (синтетички судови). Касније ће филозофи говорити да су аналитички судови а priori (независни од искуства), а синтетички а posteriori (искуствени)

Што се тиче односа идеја, Хјум тврди да их можемо открити интуитивно и демонстративно, па су наша знања о тим односима апсолутно сигурна и независна од конкретне егзистенције. Такав је случај са истинама геометрије и алгебре, као и логике. Лајбниц би рекао да оне важи у свим могућим световима.

Што се тиче чињеница, Хјум тврди да свака чињеница може да буде, као и да не буде, јер њена неегзистенција не укључује логичку противречност. Иако је велика вероватноћа да ће сутра осванути нови дан, нема логичке противречности у томе да се то не деси.¹ О чињеницама закључујемо на основу узрока и последице. Чињенички судови нису апсолутно нужни, већ само вероватни. Консеквенца је да природне науке, које почивају на каузалитету, за разлику од логике и математике, нису опште и нужне.

---

¹ Навикли смо да ће камен бачен у вис пасти, и то ће се највероватније догодити, али није нужно. Могли бисмо замислити да дође до поремећаја гравитације и да се то не деси.

Да бисмо истражили ваљаност неке сложене идеје, да бисмо елиминисали могућност да се ради о пуком производу маште, делимо је на једноставне идеје и за сваку од њих тражимо одговарајућу импресију.

Идеја узрочно-последичног односа дели се на три једноставне идеје: додир, временски след и нужну повезаност. Што се тиче додира, он не мора бити непосредан, али између узрока А и последице В мора постојати континуирани ланац узрока. Мада се углавном ради о просторном додиру, то не мора увек бити случај. На пример, две страсти за које верујемо да су у узрочно-последичном односу, не додирују се просторно. Узрок увек временски претходи последици. О прве две релације (додир и временском претхођењу) имамо јасне импресије, али не и о трећој (нужној вези), која је заправо најважнија. Будући да о њој немамо импресију, каузално објашњење не може претендовати на универзалност (на општост и нужност).²

Пошто каузалитет није интуитивно изванредан нити се може доказати, преостаје да наше веровање у њега мора да произађе из навике да два догађаја која се непрекидно заједно јављају повезујемо узрочно-последичном релацијом. Ма колико се понављао образац повезаности две ствари, односно два догађаја, не постоји гаранција нужне везе.³ Ипак то нас не спречава да се у свакодневном животу понашамо као да су у каузалном односу. Хјум каже: „Ум није тај који нас води у животу, већ навика.“⁴

Пошто по Хјуму каузалне везе постоје не између предмета, него између представа предмета и условљене су навиком, тј. могу бити објашњене средствима асоцијативне психологије, не долази у обзир каузално враћање представа на њихове од свести независне узроке. Теорија сазнања стога треба да се ограничи на опис феномена свести и да одустане од њиховог објашњења помоћу каузалних претпоставки. Тиме се Хјум дистанцирао од каузалне варијанте теорије репрезентације, сходно којој идеје

---

² Рецимо да сам са Авале бацио камен. У сито време разбијен је прозор на Белој кући у САД. Да ли сам ја разбио прозор? Пошто нема просторно-временског додира, тешко да би ме неко оптужио да сам ја то учинио. Замислимо други случај: разбијен је прозор у учионици, а видели сте ме не само да сам био у учионици него и да сам бацио камен? Али, уколико је прво пукао прозор, а тек накнадно сам бацио камен, не бих био оптужен за разбијање прозора. Но шта је са случајем да сам бацио камен и притом њиме погодио прозор? Мада бих вероватно ја био крив за то, ипак није логички нужно. Можда је прозор пукао сам од себе, можда су то учиниле невидљиве нечисте силе. Да се не ради само о пукој мисаоној акробатици показује случај рушења Светског трговинског центра. Сви смо видели да је авион ударио у њега, али бројни докази указују на то да авион није био узрок његовог рушења.

³ На основу непрекидног понављања једне појаве не можемо са стопроцентном сигурношћу закључити да ће се она и убудуће поновити. За разлику од дедукције која је сасвим поуздана, уколико су њене премисе тачне, индукција то није.

⁴ Иако није логички нужно да ће ако скочи са велике висине пасти на земљу, ипак то скептички филозоф, упркос својој аргументацији, неће учинити, јер у практичном животу следи другачија правила.

представљају нешто од њих различито, будући да су узроковане објектима који су независни од мишљења.

Хјум је уверен да у целокупној природи, укључујући и људску природу, влада нужност, па сваки покушај доказивања чуда сматра унапред осуђеним на неуспех. Било какав доказ за постојање чуда је а priori немогућ, јер је чудо „прекршај природних закона“, а то је чиста бесмислица.

Одбацио је идеју изоморфије мисаоног и бивственог поретка, одбио је да постулира подударање поретка мишљења и поретка ствари. Хармонија између идеја и ствари почива на навици и инстинкту. Суштина природе заправо је непојмљива.

На питање да ли нека перцепција треба да важи као утисак или представа сећања не можемо одговорити рекурсом на узроке перцепција, него само помоћу иманентних, психолошких критеријума. Утисци се разликују од идеја степеном живости. Важно је истаћи да израз „утисак“ не треба разумети у смислу етимологије: утискивати. Егзистенцијални искази заправо само изражавају веровање у реалност оног што је представљено.

Осим што је проблематизовао узрочно-последичну релацију, Хјум доводи у питање уобичајено неупитно веровање у властито сопство и објективну реалност спољашњих ствари.

Да бисмо имали неку идеју о духовној супстанцији, морали бисмо имати импресију духовне супстанције. Да би могла представљати супстанцију, импресија би јој морала бити слична, а то је немогуће, јер према тврдњи присталица супстанције, импресија није супстанција и нема ниједно од њених карактеристичних својства. Оне који сматрају да можемо имати импресију супстанције, Хјум пита: Да ли је то импресија сензације или рефлексије? Да ли је угодна, болна или индиферентна? Да ли нас увек прати или само повремено? По Хјуму, тзв. духовна супстанција је заправо апсолутно несхватљива.

Када би идеја супстанције била изведена из чулности морала би бити изведена из једног одређеног чула. Међутим, ако се опажа очима, мора бити боја; ако ушима – звук, ако језиком – укус... А нико неће рећи да је супстанција боја, звук или укус.⁵ Импресије рефлексије разлучују се на наше страсти и емоције, а ниједна од њих не може представити супстанцију. Закључак који Хјум извлачи је следећи: идеја

---

⁵ Дакле, по Хјуму, ја не могу своје ја да видим, не могу да га чујем, додирнем, осетим његов укус.

супстанције је само скуп једноставних идеја, које су сједињене маштом и имају посебно име.

Берклијеви аргументи против материјалне супстанције важе и за духовну супстанцију. Када бисмо имали духовну супстанцију морали бисмо имали и импресију духовне супстанције. Да би могла представљати супстанцију, импресија би јој морала бити слична, а то је немогуће.

Ако би неко рекао да је супстанција „нешто што може постојати само по себи“, та дефиниција не би могла служити за разликовање супстанције и акциденције. Како се наше импресије међусобно разликују, оне се могу одвојити и тако одвојено егзистирати, те би свака перцепција била супстанција.

Неки кажу да смо у сваком тренутку свог живота свесни постојања свог сопства, нашег личног идентитета. Хјум каже да идеју сопства не можемо имати јер нема ниједне импресије из које би она била изведена. Када би потицала из неке импресије, онда би та импресија морала током читавог живота бити иста, јер се претпоставља да тако егзистира и наша личност. Међутим, нема ниједне константне и непроменљиве импресије.

Нема начина на који бисмо могли да опазимо себе, своје ја. Оно што опажамо су искључиво наше различите перцепције. „Ја никада не могу да ухватим себе (своје ја) без перцепције, и никад не могу посматрати ништа осим перцепције“. Људски дух је, по Хјуму, заправо само свежањ или комплекс различитих перцепција, које следе једна за другом несхватљивом брзином и налазе се у сталном току и кретању. „Дух јесте нека врста позорнице на којој се разни опажаји сукцесивно јављају, пролазе и враћају се, нестају и мешају се у бескрајно различитим положајима и ситуацијама.“ У њему нема праве *једноставности* у једно време, нити *идентичности* у разним временима. Дух чине само сукцесивни опажаји.

Памћење треба сматрати главним извором идеје о личном идентитету. Када је памћење једном дато, наши опажаји повезани су асоцијацијом у машти, па приписујемо идентитет нечему што је, у ствари, дисконтинуирана сукцесија повезаних опажаја. Идентичност није нешто што реално припада нашим перцепцијама и реално их повезује у једно, него је она својство које ми приписујемо перцепцијама због њихове повезаности у машти. Наша машта спаја наше идеје по њиховој сличности и узрочној повезаности и на основу тога настаје представа о личном идентитету. Лични идентитет је субјективна творевина, а не нека објективно јединствена духовне супстанција. Хјум стога закључује:

„Сва лепа и суптилна питања о личном идентитету не могу никада бити решена, те их треба посматрати више као граматичке него филозофске тешкоће.“⁶

Наравно, такав теоријски закључак, баш као и онај о каузалитету, ништа не мења у погледу нашег свакодневног живота. Свако од нас живи верујући у идентитет. Хјум је, у супротности са тим скептичким закључком, целу другу књигу *Расправе* градио на претпоставци да постоји „наше ја“ или „лични идентитет“: Очигледно је да нас идеја или боље речено импресија о нашем ја увек интимно прати и да наша свест пружа живахну представу о нашој властитој личности.

Ако немамо права да с извесношћу јамчимо за своје идентично сопство, самим тим подразумева се да Хјум није веровао у бесмртност душе. Иако експлицитно не одбацује могућност надживљавања, Хјум је на питање да ли би можда могло постојати неко будуће стање, одговорио да је логички додуше могуће да парче угља не изгори у ватри, али је то, због изузетно мало вероватноће, ипак бесмислена идеја.

Хјум се теоријски дотакао и проблема постојања спољашњег света. Он и по том питању задражава скептички став: „Што се тиче импресија, које потичу од чула, њихов је крајњи узрок необјашњив помоћу људског разума, и увек ће бити немогуће одлучити са сигурношћу да ли оне потичу непосредно од предмета или их производи стваралачка снага духа или их изазива Творац.“ Духу никад није ништа доступно осим перцепција и он не може доћи ни до каквог искуства о њиховој повезаности с предметима. Наше веровање у непрекидно и независно постојање тела, и наша навика да претпоставимо да постоје објективни и независни предмети који одговарају извесним утисцима, не могу потицати ни од чула ни од разума, већ потичу од маште. Дакле, непосредно са нам дате само импресије, али је њихов крајњи узрок необјашњив разумом.

Чула нам не откривају тела која су различита од опажаја, такође ни копију и оригинал. Постојање предмета не можемо извести из опажаја. Такво би извођење било узрочно извођење. Да би оно било ваљано, требало би да смо способни да запажамо сталну везу оних предмета са овим опажајима.

Константност и кохерентност утисака наводе машту да верује у објективно постојање предмета. Пошто су ми се ове куће и дрвеће, које сад посматрам, увек до сада јављале у истом поретку, те и када их изгубим из вида, затварајући очи и окрећући

---

⁶ За разлику од Хјума, који је због неуспеха да опази своје сопство закључио да оно заправо и не постоји као метафизички ентитет, има оних који сматрају да је то могуће, наравно под условом да узнатредујемо у медитацији. Хјум је по њима био нестрпљив и површан, те отуда није доспео до сагледавања властитог сопства.

главу, па их опет погледам, одмах јављају без најмање промене, верујем да објективно постоје. Кохерентност у променама карактеристика је спољашњих предмета. Након повратка у собу после сат времена не затичем ватру у истом стању као кад сам отишао, будући да је заложено дрво готово сасвим изгорело, али будући да је та промена из дана у дан увек слична, верујем у објективно постојање ватре и дрвета.

Наши утисци су дисконтинуирани, док с друге стране верујемо у непрекидност постојања тела. Кад дух једном почне да примећује једнообразност или кохерентност утисака, он настоји да ову једнообразност учини што потпунијом. Претпоставка непрекидног постојања тела пружа нам појам веће правилности и кохерентности него што добијамо помоћу чула. Користећи нека својства наших перцепција (континуитетност, кохерентност), машта ствара идеју о постојању физичких објеката.

Ваља истаћи да је Хјум заступао теоријски али не и практични скептицизам. Он истиче да нико не живи према скептичким принципима. Можемо се питати: Какви нас узроци наводе да верујемо у постојање тела?, али је узалудно питати: Да ли тела постоје или не? Ни чула ни разум не могу бити извор веровања у постојање тела, већ оно потиче из маште.

Из свега наведеног јасно је да Хјум није био религиозан. Не само што је био склон агностицизму него је сматрао да религија као такава штети моралности. Осврнувши се на историјски развој религије од политеизма ка монотеизму, Хјум тврди да током њеног развоја додуше долази до смањења празноверја, али и до пораста фанатизма и претераног аскетизма. Он је уверен да је немогуће доказати Божије постојање. Главни и једини доказ за постојање Бога изведен је из природног реда. Међутим, будући да истина почива на искуству, а Бог нам је емпиријски недоступан, крајње је проблематично очекивање да узрок (Бог) буде познат само по својој последици (свет). Хјум сматра да не можемо имати никакво поуздано знање о првим узроцима, па самим тим ни о Богу. Није марио ни за какву форму доказа која се поглавито заснива на аналогiji између људских вештачких творевина и света. Он указује да је тзв. доказ на основу плана сачињен по аналогiji са људским разумом. Читава природна теологија се своди на став да узрок или узроци у универзуму имају неку далеку аналогiju са људском интелигенцијом. Да је аналошко закључивање непоуздано, да се оно своди на нагађање и слутњу о првом узроку, Хјум показује на примеру аналогije између човека и Бога као архитекте. Иако на основу искуства с великом вероватноћом можемо закључити да је творац куће коју пред собом видимо човек, не смемо помишљати да је свемир у тој мери сличан са кућом да бисмо извели

закључак о његовом максимално интелигентном узроку – Богу . Осим тога, у градњи куће учествовало је више људи, што би нас наводило на помисао о постојању више богова. Будући да је овај наш свет веома несавршен, како из њега можемо извести закључак о савршеном Богу, пита се Хјум.

По Хјуму, религија не почива на разуму, већ на осећањима, као што су страх од пропасти и нада у некакаву корист или побољшање, када су та осећања управљена према некој невидљивој и интелигентној сили. Та очекивања нису везана толико за онострану колико за илузорни онострану живот. Током времена људи су покушали да рационализују религију и да пронађу аргументе који подржавају веровање. Међутим, без већег успеха. Религија почива на откровењу, а Хјум не верује у њега.

Хјум је неговао умерени а не екстремни скептицизам. У противставу према античком скептицизму, он каже: „Велики рушилац пиронизма или претераног скептицизма јесте делање, посао и занимање у обичном животу.“ Мада се логички може бранити позиција екстремног скептицизма, ипак је потпуни скептицизам неодржив у пракси. „Природа је прејака за принцип.“

Ублажени скептицизам подразумева ограничење наших истраживања на оне предмете за чије разматрање су наше духовне способности прилагођене: квантитет и искуствене науке (узрок – последица). Узевши књигу, да бисмо закључили да ли је вредна читања, запитајмо се: „Да ли она садржи неко апстрактно закључивање о квантитету или броју? Не. Да ли садржи икакво експериментално закључивање о чињеници и постојању? Не. Бацимо је у ватру, јер она може да садржи само софизме и обмане.“

За разлику од оних који мисле да морал почива на уму или да је чак божанског порекла, Хјум тврди да се морал оснива пре на осећању него на аналитичком разуму. Отуда морални судови не могу бити класични судови разума. Разум се бави или међусобним односом идеја или чињеницама, али нас не покреће на деловање, а смисао моралности јесте управо усмеравање наших акција. Страсти (изгледи на задовољство и бол) јесу покретачи наших деловања. Оно што разум може да учини јесте само да понуди најефикаснији начин да отклонимо бол или да доспемо до задовољства. Моралност се осећа, али се о њој не суди.

Хјум сматра да морални судови немају „објективни“ садржај (не могу бити истинити или лажни), али изражавају наш став одобравања или неодобравања нечега. Погрешан је уобичајан став да из „Х је добро“ следи „Одобравам Х“. Напротив, на основу сопственог субјективног става „Одобравам Х“ ми тврдимо: „Х је добро“.

Из онога што „јесте“, које је предмет разума, не можемо ништа закључити о ономе што „треба“ да се чини. Између „јесте“ и „треба“ постоји непремостив јаз.